

Axularren galdegiteak eta Materraren ihardespak... (edo Mitxelenaren eta Txillardegiren arteko harremanak)

FITO RODRIGUEZ

0.- Metafora eskasa hasteko:

Ikasturte honetan bertan filologo gazte batzuek (Borja Ariztimuño Lopez, Udane Atutxa Larrinaga, Dorota Krajewska, Urtzi Reguero Ugarte, Ekaitz Santazilia Salvador, Oxel Uribe-Etxebarria Lete eta Eneko Zuoloaga San Román) Esteve Materraren *‘Doctrina Christiana. Guiristinoac iaquin behar dituen gauzen declaracinoa’* liburuaren lehendabiziko argitalpena aurkitu duten aitzakia emango dit, zure baimenaz irakurle hori, gaur egungo Axular zitekeen Koldo Mitxelenaren eta egungo Materra zitekeen Txillardegiren arteko harremanak irudikatzeko. Mitxelena, Axularren antzera, hizkuntza eredu berri bezain kultu baten aitapontekoa izan da eta, ahalegin horretan, eskola bat sortzeko gauza ere bai. Eta, nahiz Patxi Salaberrik *Sarako Eskola* bera egon ote zen zalantzan jarri, egun ez du inork kolokan jarriko Ibon Sarasolak gidaturiko “Orotariko Hiztegia” eskola mitxelenatarra dei geniezaiokeenaren emaitza denik, ez eta Esteve Materrak erabilitako euskara ikasiak behar bezalako kalitatetik nahiz hizkuntz proposamenerako gaitasunik ere badaukanik.

Bestalde, Axular, Mitxelenaren pare, goretsia izan da oso; baina Materraren ekimenak, Txillardegirenak bezala, ahaztuta egon diren bitartean. Axular izena daramaten dozenaka eraikin, ikastetxe edota sariketa egon arren, Mitxelena izena daramatenak adina ordea, ez dugu ezagu-

tzen Materraren edo Txillardegiren izenik daukanik. Pare biok ez dute izan gizarte edo Akademiaren onarpen berdina.

Simil horrekin, erkapen horretatik, bada, abiatu nahi ditut lerro hauek aipatu Mitxelenaren eta Txillardegiren arteko harreman asimetrikoari erreparatzeko (hitzak berak duen esanahi bikoitzean) eta, ahal dela, arlo ezberdinetan haien tankerari antzemateko. Izan ere, nire us-tez, Axular maisuaren eta bere ikasle fin izan bide zen Materraren arteko erlazioak Mitxelena hizkuntzalari jakintsuak eta euskararen jakin-minez harengana gerturatutako Txillardegik elkarren artean izanda-koak argitzen lagunduko digu.

Adibidez, Jose Luisek esan zidanez, aspaldi batean (laurogeigarren hamarkadaren hastapenetan edo...), doktorego tesia euskal azentuaz egiten hasi zelarik, Mitxelenak Jose Luis “euskaldunberria zenez, horri ezin izango ziola behar moduan heldu” adierazi omen zion. Horrek, goian esan bezala, balizko “Axular versus Materra” kontrajartzeak, harreman disformeen antzeko eredu iradoki zidan Mitxelenaren eta Txillardegiren artekoak ulertze aldera.

1.- Biok bat:

Alde batetik, Literaturaren esparruan bederen, argi dago Txillardegi Mitxelenari esker dugula idazle zeren eta, jakina denez, Jose Luisek soldaduskara joan behar izan zuenean eta, denbora-pasagarri, Mitxelenari euskarara ekartzeko testu aproposak eskatu zizkionean, hark, hori egin beharrean, euskaraz testu berriak sortu behar zituela agindu zion eta, hori zela medio hasi zen Txillardegi idazle bihurtzen. Hala eta guztiz ere, fikzioan behintzat, ezin esan Mitxelena idazle literario gisa ezaguna denik.

Saiakeragintzan, berriz, Mitxelenak baditu, eduki ere, hamaika tes-tu euskaraz (baita hamaika eta bi gazteleraz ere...), zinemaz eta abar, eta Txillardegik, zer esanik ez (gehienak euskaraz baita frantsesez nahiz gazteleraz ere: astronomiaz, hizkuntzaz, modaz etab).

Gogamen filosofikoaz, ezaguna da Markos Zapiainek aztertuturiko Txillardegiren jarrera animaliatasunaren aurrean, animaliatasuna arazo filosofiko den heinean, baita haren hasierako jite existentzialista, gero estrukturalismotik generatibismora pasa zena. Mitxelena, aldiz, estrukturalismoan geratu zela esan daiteke.

Politikari dagokionez, bion abertzaletasuna begi bistakoa izan arren, haien arteko ezberdintasunak ere nabari izan ziren 1977tik aurrera batik bat. Horretaz hitz egingo digu geroago Jone Forcadak, Jose Luis Alvarezen alargunak.

Hala Glotopolitikan nola Soziolinguistikan, benetako etena aurkituko dugu bion artean. Izan ere, Mitxelena hizkuntzalariarentzat Dialektologia funtsezko gaia izan bada ere, haren hurbilpen kritikotik eratorritakoa baita “euskara batua”ren proposamena, arauemailearen eta jasotze soziologikoan oinarritzen den ikertzailearen artean dauden diferentziak dira bien artean sumatuko ditugunak

Fonetikaz nahiz Fonologiak eta “Euskal Azentuaz”, bederen, antzeko hautukoak izan ziren biak eta, artikulu hau aurrera joan ahala, hura argitzen saiatuko gara.

2. - Nori berea:

Baina, lehen aipatu gisan, Txillardegi, orohar, idazle izan bada, Mitxelenari zor diogu. Berak bultzatu baitzuen idazkuntzara eta, halaber, euskal letren munduan, aurkeztu eta defendatu zuelako hastapenetatik. “*Leturiaren egunkari ezkutua*” argitaratu zenean

Mitxelenak honela idatzi zuen: “*Ez dut esango Egunkari honen azken zatia baino ederragorik ez dela ondu euskaraz —belles-lettres direlakoetatik agitz urruti gabiltza hemen — ezta ere gai garaiagorik ez dela ukitu. Baina, baldin neure iritzia estalkirik gabe agertu behar badut, ez dut uste inoiz gure hizkuntzan entzun denik horrelako hitz larririk, horren zinezko aitorkik, horrenbesteko karraxi sarkorrik.*” (*Leturiaren egunkari ezkutua*, “Sarrera hitz batzu”, L. Michelena, 1957.)

Hau da, Mitxelenak argi eta garbi miretsi zuen publikoki Txillardegiren eleberriaren ekarpen literarioa, honatx, “*Liburu berria benetan gure elertian, oraintasunez betea, idazle azkar baten arnaz beroaz oretua ta pizkortua.*” (Ibidem)

Jakina denez, Txillardegiren liburu hura (eta ez hura bakarrik) deitoratu zuen Orixek. Hori ez zen izan nolanhiko gaitzespena; baina, horren aurrean, J. Azurmendik zioen, Txillardegiren proposamen berritzailea baztertu beharrean, Orixe zela gainditu beharreko eredu literario eta linguistikoa (*Zer dugu Orixe-ren kontra ? -1976, Zer dugu Orixe-ren*

alde ?, 1977, Jakin) eta Mitxelenak, noski, hori erabili zuen bere hizkuntza proposamenaren alde.

Areago, J. Azurmendik, ildo beretik zioskunez (“*Hizkuntz ereduaren eztabaida*”, Jakin 158, 2007), Mitxelenak bat egin zuen Txillardegirekin, hark aurkeztutako idazkuntza mota baitzen eredu literario baterantz joateko adibiderik egokiena.

Ez zen hizkuntz mota soilik izan kontua, ordea. Horrekin batera ideia modernoak ere zabaldu zituen Txillardegik, Europatik ekarritakoak, eta, bide batez, Azurmendiren ustean betiere, “*euskara garbia / euskara mordoiloa*” debate antzua gainditzen lagundu zuen. Eta ahalegin horretan, jakina, Mitxelena eta Txillardegi bidaide izan ziren.

3.- Politikaz:

Baina ez zen berdina gertatu Politika arloan. Izan ere Txillardegik EKIN taldea sortzea erabaki zuenetik (Julen Madariaga, Jose Manuel Agirre, Jose Maria Benito del Valle, David Lopez Dorronsoro eta Eneko Irigarrairekin batera), modu berean EAJrekin apurtzea deliberatu zuen; Mitxelena, ordea, progresista izan arren (Martin Santos, J.J. Lasa eta abarrek in talde berean aritu zen...) jeltzalea zen muinetaraino, 1986ra arte behintzat.

Beraz, aranismoren hautu etnikotik urrun, euskara jarri zuten EKINekoek ardatz .Hori nabarmen geratu zen Baionako Euskal Astean (1970eko uztailaren 4an) Txillardegik emandako ikastaroan (*Branka* aldizkariaren 12.an kaleratua), non hau entzun zitekeen:

“*Guk geure modura konpondu behar ditugu geure arazoak. Dударik ez da honetan. Hori egia izanagatik ere, badago kanpoan zer ikasirik, gure hizkuntzaren egoera eta herriaren beraren egoera, zenbait aldetatik bederen, leku askotan garatu bai dira. Konparazio-metodoa hartu eta justifikaturik, euskal hizkuntza-pizkundearen norabidean jarraitu beharreko arauak*”

Aldarrikapen politikoa zen Txillardegirena, jakina, bere oinarri glotopolitikokoa, Mitxelenak berak inoiz landu izan ez zuen ildokoa, zeren Txillardegirentzat hizkuntzaren berpizkundeak politika aldaketaren aurretik etorri behar zuen.

Horregatik, agian, Franco hil ondorengo berregituraketa politikoan, Mitxelenak sustatu eta bideratu nahi izan zuen Euskal Herriko Uni-

bertsitate elebiduna ez zen izan Txillardegik aldarrikatu eta gorpuztu nahi izan zuen Euskal Unibertsitatea. Eta, horrela, lehenari Filologia Fakultatean meritu akademiko guztiak onartu zizkioten bitartean, katedra barne, bigarrenari Pedagogia Fakultatean irakasle arrunta izatea besterik ez zitzaion geratu nahiz eta, sailkideen eskaeraz UPV/EHUK erretireta hartu ondoren, “emérito” izendapena eman.

Txillardegik euskararen berreskurapenean ezarri zituen indarrak; izan ere, hamazazpi urte zituela, euskararik ez zekien, baina, hogeita zortzirekin, euskal literaturan aro berria abiatu zuen *Leturiaren egunkari ezkutua* eleberriarekin. Urte hartan, Euskaltzaindiko urgazle izendaturik izan arren, ez zuen inoiz euskaltzain osoa izatera iritsi: hirutan ukatu zioten aukera hori nahiz orain jakin badakigun Mitxelenak bere aldeko bozka eman zuela (BERRIA, *Txillardegi, poliaitzindaria* 2012-03-22 Jean Luis Davant).

Areago, hil aurretik, “ohorezko euskaltzaina” izendatzea eskaini zitzaionean beste batean uko egin zion aukera horri, berak apaltasunez, onartzekotan, “euskaltzain arrunta” izatea onartuko zuela esanda.

“Euskara batua” bultzatzen, berriz, K. Mitxelenarekin batera ibili zela ezagun da F.Krutwigek proposatutakoaren kontra. Gogoratu behar dago, 1969an, Parisko Euskal Etxean, Leizaola lehendakariaren aurrean, Mikel Azurmendi idazleak EAJ salatu zuela “euskara batuaren” aurka zebilelako baina, supituki bezain sutsu, han zegoen K.Mitxelenak hitza eskatu zuela esateko bera “euskara batuaren” aldekoa zela eta, halaber, EAJkoa ere bai. Aldiz, F. Krutwigek, lapurtera klasikoaren eredu defendatuz, hizkuntza proposamen berria “euskara txillardepia-noa” zela zioen (Jokin Apalategi, UZTARO 80, 5-10, Bilbo, 2012ko urtaril-martxoa)

Edozein modutara ere, nazionalismo tradizionalak, bere helburu politikoak erdiesteko bidean, ezin zuen onartu gure hizkuntza eta kultura gutxiutuak zeudela, baieztapen horretatik politika berria eta aldarrikatzailea eraikitzen hasteko gehiengo demokratikoaren izaera ere kolokan jartzen baitzen. Kultura arazoak askatasun politikoaren atzetik bideratu behar zirela uste zuten haiek ez zioten euskararen berreskurapenari garrantzi berezirik ematen. Txillardegiren bidea, bistan da, bide politiko berria izateaz gain, glotoplotikoa ere bazen, baita soziolinguistikoa ere. Garai hartan EAJk “Gramatika” nahi zuen aberri askatu batean zabaltzeko eta Txillardegik, berriz, berreuskalduntze bidean kontzientzia

tzia nazionala zabaldu. (Ikus Jokin Apalategi, UZTARO 80, 5-10, Bilbo, 2012ko urtarril-martxoa): “Askatasuna lortuko dugun unetik, gramatika bat eskuan harturik, mundu osoa euskaldunduko dugula zioen esamesa, alegia”. Beste hitz batzuetan, Mitxelena filologoak gramatika arauemailea nahi zuen: euskara batuaren aldeko Euskaltzaindia. Txillardegik soziolinguistikak, ordea, glotopolitika normalizatzailaren alde lan egingo zuen Normaltzaindia nahiago zuen. Dikotomia: hizkuntzaren *corpusa* eta *estatusa*. Badakigu nekez lor daitekeela bata bestearen laguntzarik gabe eta, jakina, hala Mitxelenak nola Txillardegik hori bazekiten baina, aukeran, bakoitzak norantz jo ere bazekien bere baitan.

4.- Txillardegiren ahalegina:

Txillardegik, Materraren antzera, ikasmateriala prestatzera jo zuen, euskararen irakaskuntzarako ezezik, mota guztietako ekarpen didaktiko berriak euskarara ekartzeko ere. Gramatika liburuez gain, C.Freinet eta enparauen itzulpenak ondu zituen. Honela zioen: «Zalantzarik gabe esan ditekeala uste dut, azken urteotako lanik inportantenetako bat ikastolen bidez egiten ari dela. Ba dakit, eta ba dakigu denok, ikastola horietan akats asko dagoela. Euskararen egoera eta mugak ongi ezagutzen ditugunok, inork baino hobeki neurtzen dugu, nik uste, andereñoen lana zein den zaila, eta merezimen-dua zein duten haundia ... Bihotz bihotzez txalotu nahi ditut nik hemen andereño guziak, gurea erakastea bait da hain zuzen, eta ez inportazioko eskematan usteltzea. Gauza bat da zaharra eta kiratsa Euskal Herrian: eskubi aldetik eta ezker aldetik gure hizkuntzaren kontra egiten den lana! On litzake andereñoen hezikera ontzea. Dударik gabe. Beharrezkoa da, hitz kontuan eta liburu kontuan, askoz aurrerago joatea. Dударik ez. Bata eta bestea, ordea, andereño ez garenon eskuetan dago. Bete dezagun guk geure betebeharra, berek berena bezain ongi; eta kritikatzin hasteko aitzakia eta eskubidea izango dugu. Laguntza guzia, beraz, andereñoei; andereñoen eskuetan bait dago hein batetan Euskal Herriaren etorkizuna» (Ikus Jokin Apalategi, UZTARO 80, 5-10, Bilbo, 2012ko urtarrila-martxoa).

Ildo horretatik hezkuntza-sistema osoa euskaraz izatearen aldeko apustua egin zuen. Horretan, hala UEUn nola AEKn eta, urteak pasa ondoren, EKBN eta EHEN ere aritu zen euskal irakaskuntza bidezkoa eta beharrezkoa zela frogatu nahian.

Mitxelenak, berriz, ez zuen hautu hori egin. Aitzitik, haren ustez, unibertsitatean euskarazko eskolak eman ahal izateko aurrelana egin

beharra zegoen, lexikografian, testugintzan eta abarretan aurrera egin, euskarazko irakaskuntza duindu, behar bezala gauzaten joan ahal izateko.

Orduko Espainiako lehen ministro Adolfo Suarez famatu zen uni-bertsitatean euskaraz ezin zela Fisika nuklearra irakatsi azaldu zuenean; baina, zoritxarrez, eta gordinik esanda, Mitxelena ere iritzi horretakoa zen. Ezeren aurretik hizkuntza, testuak eta irakasleria prestatu beharra zegoela pentsatzen zuen.

Txillardegi, bestalde, ezkertiarra zen. Makina bat aldiz aldarrikatu eta frogatu zuen hori nahiz eta, halaber, *“herri guzietako ezkerkoiek nazio hizkuntza gutxituaren kontra jokatu izan dutela”* behin baino gehiago salatu eta, bide beretik, marxismo-leninismoa ere sutsu kritikatu arren:

“Txillardegik eta Branka taldeak 1967an utzi zuten ETA, erakundearen Bosgarren Biltzar Nagusian marxismo-leninismoa onartua izan zela estakuru” (Emilio Lopez Adan, *Txillardegi: Enigma variations*. Maiaz. Baiona. 2012).

Ezin esan, ordea, Mitxelenak, arestian esan bezala, progresista izan arren, ezkertiar mundua inoiz goratu zuenik.

Halere, 1977an Hego Euskal Herrira bueltatu zenean, Txillardegi us-tezko Fronte Nazionalaren alde ibili zen abertzaleen arteko lotura eta elkarlana erraztu nahian. Trantsizioa delakoaren hasiera zen eta ez du ematen, horretan behintzat, Mitxelenaren laguntza izan zuenik. Izan ere, garai hartan, Txillardegi ESB (Euskal Sozialisten Biltzarra) sartu zen, baina helburu berdinez jardun zuen alde aurretik Anai-Artean Telesforo Monzonekin batera. Aitzitik, Jone Forcadak kontaturik, geroago ikusiko dugunez, urte hartan, Mitxelenak bere Errenteriako etxera gonbidatuta, eztabaida handi bat izan zuten bion artean orduko estrategia politika zela medio, eta urteetako adiskidantza nahiz elkarren arteko miresmena bertan behera zapuztuta geratu ziren...betiko?

Txillardegiren “Euskal Herria helburu” saiakera liburuan (Txalaparta, 1994) argi baino argiago geratu zen abertzaletasunak berarentzat zeukan funtsezko esanahia independentzia zela. Liburu hura kaleratu zenerako Mitxelena hilik egon arren, hark ez zuen hori horrela inoiz adieraziko.

Hala eta guztiz ere, Txillardegik asko edan zuen tesi nazionalista klasikoetatik. Ildo horretatik, munta handia ematen zien foruei nahiz karlistaden borrokei haiek protonazionalismo moduan ulertuz.

Berari entzunda daukat lehenengo atxiloketa pairatu behar izan zuenean gordeta zuela Mitxelenak euskarazko eskolak emateko berari utzitako Gipuzkoako Foru Aldundiko Jauregiaren Urkixo gelako giltza eta komeriak izan zituela hura ezkutatzeko eta itzultzeko.

Beraz, bion artean izandako harremana, begibistakoa da aurreko mendearen erdialdean behintzat, oso estua, gertukoa eta adiskidetsua izan zela.

Dena den, denboraren poderioz, Txillardegiren jeltkideekiko erlazioa ozpinduz joan zen neurrian, EAJko jarraitzailea zen Mitxelenarekin ere distantzia hartzen jarraitu zuen. Eta, harrigarria, EAJk euskarari buruz zuen jarreragatik gertatu zen hori. Hau da, hausturagunea Alderdiaren euskarari buruzko politika eza izan zen. Hortik aurrera, Txillardegiren joera sezesionismoaren alde lerratu zen euskara “gerorako” uzten zuen EAJren ustezko pragmatismo autonomikoaren aurrean (urte batzuk pasa ondoren Txillardegi bera izan zen kanporatua hark sortutako ESBtik bertako buruzagiek ezinbestean euskaldundu behar zirela eskatu zuelako irmoki).

Txillardegirentzat, bada, utikan erlijioa nahiz abizen etnikoak, borroka linguistiko eta kulturala baita abertzaletasunaren ardatza.

Edozein modutara ezagun da “euskara batua”ren defentsan biak elkarturik aritu zirela. Baina “euskararen batasuna”defendatzeak euskaldunon batasun politikoa ere eskatzea zekarren (Fito Rodriguez, “*Euskararen batasuna eta euskaldunon batasun politikoa*” Uztaro 9. 1993, 161/169), hautu politikoa, beraz, nahiz eta hartu beharreko erabakiak linguistikoak izan.

Eta hizkuntzalaritzara joz gero, Txillardegiren lan gramatikalei, lexikografikoei edo fonetikoei kasu eginez, ezin esan beti Mitxelenarekin ere guztiz bat zetorrenik.

Txillardegiren hautua, gaztetik euskara ikastera ekin zionetik, hizkuntza biziaren aldekoa izan zen “filologiakeria” guztien gainera. Horrek eraman zuen bere ardura soziolinguistikara. Hizkuntzalari engaiatua izan zen bera, ez “akademikoa”. Eta ikerketak eginez frogatu zuen:

euskararen batasuna (idatzia nahiz ahozkoa), soziolinguistika matematikoa, gramatika, fonetika, fonologia, prosodia, azentua eta abar aztertuz, euskara biziberritzea izan zuen helburu beste edozein gauza baino gehiago.

5.- Mitxelenaren bidez:

Mitxelenak, aldiz, euskaldun autodidakta izatetik euskarazko aditu unibertsitario izatera egindako bidean, lehenetsi zuen peskiza akademikoa eta euskararen onarpen nahiz gorespen instituzionala. Berari entzun diot bere bidea ulertzeko ere baliagarri izan daitekeen esakunea: *“Euskaldunok, horren jazartuak izan garenez, zigorren aurrean jalkitzeko heziak gaude, ez, ordea, laudorioen aurrean irauteko”*

Txillardegik *“Hizkuntza eta pentsakera”* (1966), *Euskal fonologia* (1980) edo *Euskal azentuaz* (1984) estrukturalismoaren eta generatibismoaren ildotik teorizatu zituen.

Mitxelena, goian adierazi bezala, estrukturalismoan geratu zen.

Txillardegik, euskara erabilia izan zuen kezkabide. Izan ere, 1956an *“Euskararen Auziari Buruz”* txostena kaleratu zenean honela esan zuen:

“euskara ez da guk nahi duguna, edo nahi dugun bezalakoa, ... dena da ... hor dago, hor bizi da, herriaren ahotan, ... sorkari biziak dira hizkuntzak, urteetan zehar gu gabe bizi izan direnak, eta gero ere gu gabe bizi daitezkeenak” (Euskararen Aldeko Borrokan, 2004, 13 or. Elkarlanean)

Horrekin, argi eta garbi, Mitxelena bat zetorren:

“Txillardegi dugu, nik dakidanez, linguistika “berriaz” gure hizkuntzan mintzatu den idazle bakarra” (1972, *Mitxelenaren Idazlan Hautatuak*, 192, Ed Mensajero. Bilbo).

Bistan da hiztunon bizitzak baino iraupen luzeagoa duela hizkuntzen bizitzak. Hau da, iraganean gure hiztunek egiten zutelako egiten dugu euskaraz egun eta, egiten dugulako, egiteko aukera izango dute ondoren hurrengo euskaldunek; beraz, hizkuntza bakoitzak bere izate berezia edo bere tankera berezia dauka, ondo errotuta dagoena hizkuntza bizian, erabiltzen den mintzairan, alegia. Horretan oinarritzen da, bada, hizkuntzen iraupena, erabileran.

Baina hizkuntza bakoitzaren indarrak berez gorde dituen mintzaira arauetan du oinarri alde batetik eta, bestetik, bizia den neurrian aldakortasunak joa agertzen da etengabe. Txillardegirentzat, hizkuntz aldaketa haiek mintzairaren indarra erakusten dute aipatu berezko arauekin bat badoaz eta, aitzitik, makalune bihur daitezke kanpoko edozein eraginagatik hizkuntzaren erabilera aldatzen badute. Honela mintzatzen zen horri buruz: “...erdalkeria horiek, ... eboluzioaren aldaketak direla esan omen daiteke. Baina horiek ez dira, ... eboluzioaren seinaleak, herio-ikurrak baizik ... gaurko euskara ez da oso bizia, erdal kutsua toki guztietan sartu zaigu eta erdaraz pentsatzen dutenak uste dugun baino askoz gehiago dira” (in *Pilartxo Etxeberria, BAT 71, Euskal Herria eta Euskara. 2009.*).

Ildo beretik, hizkuntza berrindartzeko arauak ez soilik filologian edo literaturan oinarriturik (edo “erabilera ponderatuan” oraingo mitxelenatar eskolakoek dioten moduan...), baizik eta soziolinguistika dela bide hartu behar direla zioen:

“...euskararen historia eta gaurko egoera aztertu behar dira edozein gauza erabaki baino lehenago” (in *Pilartxo Etxeberria, BAT 71, Euskal Herria eta Euskara. 2009.*).

Hizkuntzari buruzko erabakiak hartzerakoan, bada, hizkuntzen arteko ukipen egoera hartu behar dela kontuan zioen Txillardegik, hizkuntza haien arteko indar jokoak, alegia, eta horregatik, diglosiari buruzko ikerketari ekin zion, eskola mitxelenatarrak bazterturik izan duen ekarpena, bada.

Zeren eta Mitxelenaren jarraitzaileek, izatekotan, diglosia aztertu ohi dute berriki zendutako J.Fishmanen eskutik, zeinak 1967tik aurrera bi hizkuntzen arteko erabileraren asimetria aztertu baitzituen baina Txillardegik, aldiz, Psicharik 1910ean sortutako kontzeptuaren jatorriari heldu zion, baita Fergusonek 1959an zabaldukoari ere (Fito Rodriguez, *Nacionalismo y Educación. Delta. 51.or. 2011*). Horrela, besteek ez bezala, hizkuntza bakar baten praxian egon daitezkeen erabilera ezberdinak ikertu zituen (*katharevusa* eta *demotikoa* grekoan edo *riksmal* edo *landamal* norvegieran, demagun).

Ondorioz, “hizkuntza garbiaren” lelo zaharkituaren aurrean, hizkuntzak ez direla garbiak edo kutsatuak, berez, hori erabileran bilatu behar dela baizik, eta, horren harira, euskarak denetarako balio duela zioen.

Jakina denez, Mitxelenak, euskararen multifuntzio hori onartu beharrean, alde z aurretik hizkuntza prestatu eta egokitu behar zela uste zuen.

Txillardegik ez zuen hori ametitu nahi. Alderantziz, menpekotasuna salatuz, uste hori euskaldunoi sinetsarazi digutenaren ondorioa dela zioen eta, beren aburuz, uste ustel hori barneratu izan badugu ere (“*gureak ez duela ezertarako balio*” alegia), konplexu horretatik irteteko premia dago. Egin beharra dagoena euskararen ahultasunak eta indargu-neak ongi ezagutzea da (soziolinguistika nahiz erkatze-hizkuntzalaritza aldarri) eta, haien arabera, berak zioskunez: “*euskara gaitu, batu eta osatu*”.

6. - Azentuaren auzia:

Eta horretarako, bereziki fonologiaz, fonetikaz nahiz prosodiaz egiten zituen azterketak eta proposamenak gogoratuko ditugu.

Txillardegik hizkuntza literarioaren normalkuntzan ezinbesteko lana egin zuela frogatua dago oso (ikus Joanmari Torrealdai, *Jakin* 204. *Batasunaren bidea urratzen. Txillardegiren eragintza praktikoa* 2014), baina ez da horrenbeste idatzi bere ahozko batuari buruzko lanez, non, hizkuntza literarioaren kasuan bezain besteko aitzindaritza izan zuen.

Aipatu arlo honetan, asko eta asko izan ziren egindako proposamenak:

1978an “Fonetika baturantz”; 1979an “Euskara normalizatuaren ahoskatzeaz”; 1980an *Euskal Fonologia*; 1982an “Euskalkien fonetika eta euskara batua”; 1984an *Euskal Azentuaz*; 1992an “Fonologiaren normalkuntzaz” eta abar (Pilartxo Etxeberria BAT 71, *Euskal Herria eta Euskara*. 2009).

Izan ere, 1978an Bergarako Biltzarrean Txillardegik bi txosten aurkeztu zituen. Lehenean, 1968koan Mitxelenak proposatutako ordezkatzeekin bat eginez. Bestean, aldiz, ebakera baturantz joateko hainbat erabaki azaldu zuen, azentuari buruz batik bat. Harentzat, funtsezko auzia zen hori. Horretaz, *Euskal Fonologia* liburua ekarpen handia izan zen. Aipatu testuan, Mitxelenaren bidetik abiatu, estrukturalismotik beraz, nazioarteko fonologia sortzailea gehitu zuen. Hala eta guztiz ere, ez zen horretara mugatu, baizik eta azterketa fonologikoa dela medio

euskarazko ordezkatzek eta arau bidezko formalizatzea ere azaldu zituen, berezko euskara batuaren ebakera argitu nahian.

Hauek lirateke proposamen horretako ardatzak:

- “Azentu-unitateen gutxieneko zerrenda segurua eskaintzen du azalpenak emanez.
- Aldizka, bereziki euskal aspirazioaren kapituluan, euskal aspirazioari buruzko argibideak ematen dituen arren, azentuaren arazo nagusi horrek ikerketa gehiagoren beharra duela diosku (437 or.).
- Euskal eta erdal fonologiaz diharduen kapitulua (XXIII) argigarria da oso bete-betean sartzen baita euskararen erdaratzean fonetika eta fonologia alorretan: a) zitzukari eta txistukariaren ahoskeran gaztelaniaren eragina hegoaldeko euskalkietan eta frantsesarena iparraldekoetan; b) yeismoa hartzen ari den indarra eta ondorioz horrek dakarren galera; eta, c) kontsonante bilkuretako ebakera arrotza dela-eta: “euskara berri hori erdara hutsa ote den galdera egiteko momentua etorri da” dio (377 or., uste baitu ahoskera-aldakuntza horiek erdaren eragin bortitzetik datozela.
- Mailegu berrien arazo fonologikoez ari den kapituluan, berriz, aurreko puntuan esandakoak zabaltzen ditu. Hala ere, mailegu berri horien idazkerak arduratzen du ahoskeran eragiten dutelako. Arrisku larria gainera euskal fonetikaren etorkizunerako, gaztelaniaz bezala irakurtzen direlako «erreakzio, eskizofrenia, mundiala», euskal modura irakurtzen jendeak ez dakielako.” (Pilartxo Etxeberria, BAT,71, Euskal Herria eta Euskara. 2009).

Txillardegik, soziolinguistikaren eta fonologia sortzailearen ekarpenak zirela medio, jakin bazekien euskara literario batua bakarrik ez zela aski izango euskara biziberritzeko eta, hedabideen gizarte honetan non, hizkuntzen arteko ukipen egoerak gero eta gehiago baldintzatzen duen euskararen erabilera, auzi hori argitzea funtsezkoa zela.

Mitxelenak, noski, ezin izan zituen ezagutu komunikazio gizarteak ekarri dituen aldaketak ez eta haien eragina hizkuntzen erabileran ere.

Txillardegik, aldiz, jakiterik izan zuen edozein testu irakurtzerakoan, euskara batuaz idatzita egon arren, kanpoko fonetika intuitiboaz ahozka zitekeela euskararen menpekotasun eta ahulezia areagotuz, horregatik ahaleginu zen :

1. Deskribapenaren ondotik ahoskera zehazten

2. Prosodiaren alderdi zenbait azaltzen (diptongo, hiato, hasperen, azentu unitate)
3. Oharmenari ematen dion garrantzia azpimarratzekoa da. Esaterako «mel» unitatea erabiltzen du «hertz» baino egokiagoa delako oharmenerako.
4. Hizkuntza gaitzen fonetika eta fonologiaren beharrianetarako
5. Terminologia bera hizkuntzaren barne-bametik arakatu eta lantzen (Pilartxo Etxeberria, BAT, 71, Euskal Herria eta Euskara.2009.)

Edozein modutara ere, Txillardegik proposatu zuena Mitxelenak berak zioena zen.

Dena den, Txillardegik, 1981ean “Euskalkien Fonetika eta Euskara Batua” argitaratu zuenean, ez zuen soilik ikerketa egin intonazio, azentu eta prosodiaren auziari buruz baizik eta Euskaltzaindiari galdegin zion irizpideak argitu zitzala euskara mintzatuaren erronkaren aurrean.

Bide horretatik, 1984an *Euskal azentuaz* kaleratu zuenean, euskara batua ahoskatzeko proposamenak plazaratu zituen. Bertan, euskalki guztiak kontutan harturik, azentu unitatea definitu, ondoren zerrendatu zituen (prosodia unitate batez ahoskatzen da, klitikoak: proklitiko <eztakite> eta enklitikoak <etxerakoan>).

Mendebaldeko azentua hartu behar zela oinarritzat pentsatzen zuen Txillardegik. Aukera zaila bezain ausarta zeren euskal hiztunok, nonbait, **munduko azentu guztiak ditugu** EHUko Eudia Euskararen Bariazioa Aztertzekeo Ikerketa Taldeko kideen ikerketen arabera:

“Ikerlariek definitu dutenez, azentua hitz mailako propietate bat da. Silaben artean bat gailentzen da. Euskara tradizionalen 16 molde desberdin ezagutzen dira. Kasik munduko hizkuntzetan dauden eredu guztiak dauzkagu Euskal Herrian: Goizuetako azentua suedieraren modukoa da, Bizkaiko iparraldekoa Tokiokoaren modukoa, Azkoitian eta Azpeitian inon topatzen ez den eredu bat dugu... Ez dago horiek batzerik, baina estandarrean, hiztunok beste molde bat sortu dugu eta nahiko batuta dago. Entzuten den hiztegi batean jaso dute. Interneten dago denen eskura (Bostakbat.org/azkue/).- (Iñaki Gaminde, GARA 2015-02-26).

Txillardegik hiztunon oharmenari eman zion garrantzia, datu akustikoek soilik ezin baitute irtenbiderik eskaini. Horretaz gain, ekarpen bibliografiko-zientifikoen beharra azpimarratu zuen eta, horretan, Jose

Ignacio Hualderen lanen munta hartu zuen kontuan (*El modelo métrico y autosegmental*. University of Illinois.2002). Ondorioaz, honela laburbiltzen ditu Pilar Etxeberria adituak haren proposamenaren ardatzak:

1. *Mitxelenak proposatzen dituen lau azentu-ereduak bitan biltzen ditu: mendebaldekoa (W) ekialdekoa (E).*
2. *Proposatzen dituen ereduak bereizteko azentu-joera nagusia hartzen du aintzakotzat: mendebaldeko azentuaren joera ezkerretik eskuinerakoa litzateke eta ekialdekoa, berriz, alderantziz.*
3. *Lehenetarikoa da bokal harmonia, silaba-egitura, erritmo-unitateak.*
4. *Ezaugarrien artean, Zuberoako azentu-moldea, azkarrenetakoa izanik ere, lauagoa eta berdina da gaztelaniazkoa baino.*
5. *Azentua aldakorra da kokalekuari begira, eta ez da erabat sistematikoa lexikoan eta gramatikan.*
6. *Euskal silabaren azterketan, eskola sortzailearen ikusmoldetik egindako lehen lan teorikoa dugu. Silaba egitura azentu kokagunearekin lotzeko erabiltzen du Teoria Metrikoa.*
7. *Euskalki guztietan bat datozen ezaugarriak eskaintzen dizkigu: besteak beste, klitikoan zerranda.*
8. *Bokal harmonia eta azentu unitatearen arteko lotura egiten du.*
9. *Datu akustikoak azalpen linguistikoaren mesederako direnez eta azalpen horretan oharmena nagusi den neurrian, azentuaren oharmenean jakiteko zein zen izari nagusia, FOren oinarritzko maiztasunaren eta euskal azentudun silabaren pertzepzioaren artean dagoen korrelazioa aztertzeko test bat egiten du. Parte hartuko dute 15 euskaldun zahar eta 15 euskaldun berrik. Ondorioetako oharrak garrantzi handikoak dira euskalkien azentu kontuen gorabeherak argitzen lituzkelako. (Pilartxo Etxeberria, BAT,71, *Euskal Herria eta Euskara*. 2009.)*

1986an Euskaltzaindiak “Euskal Ebakeraz” Durangon egindako jardunaldietan, berriz, Txillardegiren proposamenaren aurrean, “poliki-poliki egin beharreko lana zela” esan zuen. Amaieran, 1998an, Euskaltzaindiak Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua (EBAZ) onartu zuen. Hor eman zitzaion erantzuna Txillardegiren ahaleginari.

Hala eta guztiz ere, ez dezagun ahaztu horretarako guztirako giltzari izan ziren bi liburuak: *Euskal fonologia* (1980) eta *Euskal dialektologia* (1983), apailatu eta kaleratu behar izan zituela Txillardegik berak, idazteaz gain, argitaldari modura.

Egun, Koldo Mitxelenaren izenari lotuta “*liburutegi, kulturune, ikastetxe, plaza eta kale, sariak... aipatu dituzte denek bat-batean; gutxiagok euskara aztertu zuen gizon inportantea zela diote*” (Elixabete Perez Gaztelu. Koldo Mitxelenaren Zubia. BERRIA. 2012-10-11).

Txillardegi, ordea, oraingoz behintzat, Euskal Herriko kale izenetan inon ez da agertzen eta euskararekin edo Euskal Herriko askapen borrokarekin lotzen da gehienbat (baita ETaren fundatzaile moduan ere...)

Adibidez, *Jakin* aldizkariko zuzendaria den Lorea Agirrek, Txillardegiren lana digitalizatzeko Gipuzkoako Aldundiak emaniko dirua esku-ratzera joan zenean, “errazena” Txillardegientzat eraikin baten izena ematea zela zioen eta, inportanteena, berriz, bere lana atontzea... (BERRIA. 2015-01-14). Nire esperientzia apalean, aldiz, Mitxelenaren kasuan ez bezala, ez da batere erraza izaten ari Txillardegiren ikusgarritasuna eta oroimen kolektiboa ziurtatzea gure artean eta, Mitxelenarekin alderaturik behintzat, asimetria handia sumatzen dut bion agerpen publikoari nahiz instituzionalari dagokienez.

Wikipediara jo ezkerro Txillardegi hizkuntza askotan agertzen da (nik kontsultatutako hamasei hizkuntzetan) eta Mitxelenari buruzko sarrerek, berriz, askoz gutxiago dira (euskaraz eta gaztelaniaz ditugu garrantzizkoenak).

Bistan da biak egon zirela preso behin baino gehiagotan, Mitxelenari heriotza zigorra ezarri zioten gainera, baina Txillardegi tirokatua izan zen Josu Muguruza hil zuten atentatuan Espainiako Legebiltzarrean senataria zela, eta ez dute inoiz biktimatzat hartu.

Biak «polifazetikoak eta behatzaile zorrotzak» izan ziren, nahiz Mitxelenari modu onean aitortzen zaion eta Txillardegiri jarrera ustez “polemista” zaila leporatu ohi zaion...

Mitxelenaren ekarpena *Bidegileak* bildumako alean ikus daiteke aspaldidanik, Txillardegirenak, nonbait bilduma horretarako aspaldi idatzita egon arren, lantxo hau burutzen ari naizen une honetan, zendu zenetik hiru urte eta erdira, kaleratu gabe jarraitzen du.

7. - Ba al dago zubirik?

“Mitxelenak zioen: «*hay dos cosas que yo considero poco vascas: las efusiones sentimentales y las bravatas. Los vascos tendremos todos los defectos del mundo, pero esos dos no. Los sentimientos más profundos de los vascos son los*

que menos se manifiestan» (Elixabete Perez Gaztelu. Koldo Mitxelenaren Zubia. BERRIA. 2012-10-11)

Txillardegik bere sentimenduak plazaratu zituen, euskaraz, euskal literaturari burutazio nahiz esperientzia berriak eskainiz. Bere pertsonaiak bera batziren, haien kezka, Txillardegirenak, sentimendu sakon bezain isurberak (Emilio Lopez Adan, *Txillardegi: Enigma variations*. Maiatz. Baiona. 2012).

Mitxelenak, batuaren alde egitean, bere alderdikoak ziren EAJko asko kontra izan zituen, eta horretan, dudarik ez, biak batera joan ziren. Orduko Euskarazaintzak (Herri hizkeraren Akademiak) ez zuen asko lagundu; batasun bidearen aurka zeuden eta horretan dihardute oraindik ere. Baina Txillardegiren ekarpenaren garrantzia, zenbait adituk salbu, ez du kasik inork ezagutzen (Gotzon Aurrekoetxea. Txillardegi eta Euskara Batua. *Hegats* 49. 137/145.or. 2013).

Horrengatik guztiagatik ez zitzaizkidan egokiak iruditu goian aipaturiko Lorea Agirrerren hitzak Gipuzkoako Foru Aldundian, zeren eta Txillardegik euskal kulturari emandakoaren lan munta eta haren ekarpena ezagutzen duten guztiek (haren aurka aritu diren adituek barne) aitortu eta onartu arren (ikus *Txillardegi*. *Hegats* 49. edo Joxe Austin Arrieta, *Berrito eta Behin*, Txalaparta, 2013), ez da gauza bera gertatzen gizarte mailan, non, ezagutzekotan, haren alde politiko desitxuratu besterik ez den zabaldu.

Mitxelena **Zubi gizona izan zela diote** (Elixabete Perez Gaztelu. Koldo Mitxelenaren Zubia. BERRIA. 2012-10-11), ez da gauza berbera aipatzen Txillardegiz, nahiz eta zubiek bi alde dauzkaten...

Elkarren kontrako aldeetan kokatu ziren Mitxelena eta Txillardegi 1982an UZEIk lantzen zituen hiztegien inguruan sortutako polemikan. Jakina denez, polemika hura Mitxelenak berak sortu zuen UZEIren lana bortizki kritikatu. Haren ustez, euskal terminologia arloka argitzen argitu aurretik lexikografia lan akademiko sakona egin beharra zegoen. Txillardegik UZEIren ahalegina ezagutu zuen bertatik bertara eta haren beharraren eta kalitatearen alde zegoen. Auzi horretan behintzat Mitxelena ez zen zubigilea izan eta, Txillardegi, aldiz, bai.

“Areago, Mitxelena hil ondoren Euskaltzaindiak hartu duen bidea Hiztegi batua deritzon liburuan ikus daitekeenez (Euskaltzaindia 2000), Europako joera nagusitik aldendu da. Baina gauza guztiz nabarmena

da Euskaltzaindiaren Hiztegi Batuan. Behin eta berriz, eta euskalki kontserbadoreen eta Auspoa sailaren lekukotza guztiaren gainetik, eta 1968an Mitxelenak prestatutako hiztegiaren kontra ere ez gutxitan, gaurko **gatzelaniaren hitzak hartu direla** batere erreparorik gabe, morrontza osoan. Hor ditugu, beste askoren artean, **kanbiatu** (Euskaltzaindia 2000: 623) (**ganbiatu** erabiltzen delarik); **kardu** (ibid: 570), **gardu** baztertuz; **Pazko** (ibid: 513), eta ez **Bazko**; **Kalbario** (ibid: 622), eta ez bertsolariek erabiltzen duten **Galbario**; **konbertitu** (ibid:631), eta ez Txirritak eta bestek erabiltzen duten **gomertitu**; **ko-meni** (ibid: 631), eta ez **gomeni**; **konparazio** (ibid: 632), **goma(ra)zio-ren gainetik**". (Gotzon Aurrekoetxea. Txillardegi eta Euskara Batua. Hegats 49. 137/145.or. 2013).

Horretaz gain, Mitxelenaren itzala, funtsean Hegoaldean sumatzen bada ere, ez da gauza bera gertatzen Txillardegirekin, zeinak, salbuespenak salbuespen, Iparraldean ezagutua bezain aitortua izan den (Jean Luis Davant, Txillardegi Poliaitzindaria, BERRIA, 2012-03-22).

Hona Davanten iritzia:

“Alta bada, hemengoa ere izan da bere bizitzako zati batean, eta beti atxikia egon zaigu. Haatik ezin gara beti egon bertzaldekoen eskerrik ezaz plainuka, gure bidea markatu behar dugu geronek, eta zeren beha gaude Txillaregiren ohoratzeko hemen ere?..1958an harremanak lotu zituen iparraldeko euskaltzale batzuekin, mugimendu abertzale baten sortzera bultzatu nahian. 1961 urte hastean, muga isilka pasaturik, Hazparden aterpetu zen, Saint Joseph kolegio katolikoan, Piarres Charritton zuzendariaren babesean. Sortu berria zen Enbata kazetako taldean sartzera lehiarazi ninduen, eta orokorkiago, iparraldeko abertzaleen sustatzaile agertuko da beti, Telesforo Monzon bezalaxe.

Halere niretzat, Txillardegiren obra nagusia, euskara batuaren sorrerakoa da, iparraldean hasia.1963ko udazkenetik 1964ko udaraino, euskaltzale batzu hilabetero bildu ginen horren inguruan, Kordelieren karrikako 14an, lehen solairuan, Euskal Idazkaritzak Enbataren aldamenen zeukan gelan, euskara batuari buruzko lehen urratsen finkatzeko. Hor elkarlanean genbiltzan hiru ETako, bi EAjko (haietan Monzon), ni Enbatakoa, Roger Idiart irakaslea, azken bilkuretan beste hiru apez: Andiazabal, Hiriart-Urruty eta Lafitte. Burutzeko, bilkura bat egin zen ber tokian, Baionako Biltzarra, 1964ko abuztuaren 29an eta 30ean, Lafitte gidari, mugaren bi aldeetako euskaltzale gazte andana batekin. Hor onartu ziren euskara batuari buruzko lehen neurriak: gra-

fia eta deklinabidea bereziki. Ondotik Euskaltzaindiari proposatu genizkion, eta honen gehiengoak, 1968ko udan, Arantzazuko Biltzarrean beretu zituen, Koldo Mitxelena izal handiari esker. Gero honek gure ibilbidea markatu zuen, baina beti aitortuz Txillardegiri zor geniona. Bai, hala da: Txillardegi, euskara batuaren aita dugu, gero Mitxelena gozaita, eguzaita, aita pontekoa izango bazen ere. Euskara batua hazten ari zaigu beti, edozein izaki bizidun bezala...gutiz hutsegina genuen 1980an. Euskaltzain oso izateko, Patxi Altunarekin lehian gertatu baitzen, horrek baino boz gehiago bildu zuen, baina gehiengo osora heldu gabe, bi boturen faltan. Euskaltzaindiaren betoa izan zela erran zen, eta ez da egia. Politikaren aitzakia ere aipatu zen, eta hori ere ez da egia, lekuko nago: Mitxelena eta San Martinek bereziki boza Txillardegiri eman zioten. Egia hau da: apez anitz bazegoela orduan Euskaltzaindian, eta horietarik parte on batek Aita Altunari eman zioela... Gero berantegi zen...”

Esteve Materra, adituek bakarrik ezagutzen duten idazleaz zer zioen Axular maisu handiak? Inork ba al daki? Ikasle euskaldunberria ba ote zen bata bestea itzal handiko irakaslea zen bitartean? Biak batera ibiliak ziren beti elkar miresten? Edo, azkenean, Sarako erretore Trentozaleak ez zuen onartu erreformaren oihartzuna Materraren idazkietan (bekatuez edota sorginez ez sinestea, adibidez...) eta bien arteko harremanak hautsi al ziren?

8. - Haustura:

Arestian azaldu dut Txillardegik gordetzen zituela Gipuzkoako Foru Aldundiko Urkixo gelako giltzak. Horrek adierazten du bien arteko harremana estua bezain ona zela.

Horri buruz, niri emandako elkarrizketan, Jone Forcadak, Txillardegiren alargunak, honela dio:

Izan ere, Jose Luis oraindik ikasle, oso ezaguna zuen eta Donostiara etorritakoan Aldundira jo eta bertan elkarrizketak izaten zituen Mitxelena adiskiderek. Bada (hau nonbait argitara emana dute jadanik), soldaduska egitera Ferrolera bazihola eta Hamsunen “Pan” itzuli nahian zebilela esan ziolarik, Mitxelena bota omen zion ezetz, ez zuela ezer itzuli beharrik, harek egin behar zuena idaztea zela. Jose Luis kikilduta atera zen handik, baina idazteari ekin zion. Alegia, erbestera joan

orduko, Mitxelena eta Jose Luis harremanetan zeuden. Hartara, inor gutxi dakien pasadizo barregarria datorkit burura...

Bazen Aldundian PNVko gizon apala bezain ospe handikoa, Artetxe izenekoa, Zarautzen bizi arren Donostian lan egitera etortzen zena. Bada, berak erdaraz idatzi eta Itxaropena argitaletxeak “Mi viaje diario” izenburu pean argitara emaniko liburua kaleratu zutenean, Jose Luis sutan jarri zen eta, bere moduko haserrealdiak harrapatu, gutun bat helarazi zion Artetxeri. Handik egun batzuetara, Mitxelena-ekin topo egin zuen Jose Luisek eta hura, barrez lehertuta, honoko esanetan zuzendu zitzaion: “Artetxek eskutitz bat jaso omen du, non Artetxe dela eta ez Artechez egotzen baitzaion, dena erdararazi duela eta abar esanez”. Noski, gutun hura berak idatzia zenik jakin ez zezaten, mutu gelditu zen Jose Luis; baina argi geratu zitzaion ere bere esanak gaizki jaso ordez ironiaz hartuak izan zirela. Oso harreman ona zen haiena.

Hasieran behintzat (ni).

- Halaxe da. 1954an izango zen, gu ezkondu baino urte pare bat lehenago. Joan baino lehen, biak harremanetan zeuden jada.

Hantxe idatzi zuen bere lehenengo eleberria... (ni).

- Leturiaren egunkari ezkutua, noski.

Eta hitzaurrea Mitxelenak egin zuen.

- Mitxelenak egin zuen, eta euskara gordina zela egotzi arren, ohizko bidetik ateratzeko balio zuela eritzi zion ere. Handik gutxira, ihes egin beharrean aurkitu ginen gu eta Parisa eta gero Bruselara jo genuen. Geroago, 65-70 artean, Mitxelena Parise aldeko Sorbonan edo ikastaro batzuk ematera etorria zelarik, berarekin egoteko profitatu zuen Jose Luisek eta bere etxean agertu gintzaizkion gainontzekook, Madariagak zein besteok ere gogo bizia baizuten hura ezagutzeko. Neuk ezagutzen nuen aspaldian berarekin, Mitxelenarekin, euskara ikastaro bat egin nuelako Ateneoan 18 edo 20 urte nituela. Bada, gauza orokorretan kontu kontari ibili eta gero (Torrealdak edo Agirrebalzategik honela kontatuko zuten, bederen), euskara batuari zer zeritzon jakinmin ez agertu zitzaion Jose Luis. Izan ere, Arantzazukoa egina zen ordurako baina gauzak oso motel zihazen, Jose Luisen ustetan, eta haserre zen bera. Horregatik, Jose Luisen eta Mitxelenaren arteko harremanak onak ziren 67ko hartan.

Baina lehenago, Baionako Idazkaritzan bildu zirenean lehenengo euskara baturako lanak egiteko...

– *Mitxelena ez omen zen han. Bueno, nik ez dakit honetaz ezertxo ere!*

Han ez bazen ere, Mitxelenarekin hitz egin zuten. Gainera, Jose Luisek idatzi zion eta haien artean nolabaiteko harremanik egon zen orduan.

– *Idatzi soilaz, agian. Jose Luisek lagun askori idazten zion, eta ez edozein moduko gutunik. Bestalde, Arantzatukoaren jakitun zen ere Mitxelena. Berriz, ez bide zen horren inguruan erantzun zehatzik ematera gehiegi ausartzen: nola gizarteratu, gazteei nola transmititu, hori guztia nola aterako zen... Baina 66 edo 67an Parisera egindako bidai hartaz ez dut aparteko oroitzapenik; izan ere, Mitxelenarekin harremanetan zegoenik ez zidan behin ere esan Jose Luisek. Eta eskutitzak jaso bazituen, ez dut uste ezer berezirik atera zienik. Gero, Hendaian bi urte generamatzala (han egon ginen 1970tik 1977a arte), eta Euskaltzaindiak Baionan antolatu zuen bileraren karira, gure etxera etorri zen Mitxelena emazte-alabarekin. Eta bere bila noiz pasako galdetu ziotenean, biharamunera arte gure etxean emango zuela erantzun zien Mitxelenak: horren onak ziren, ordurako, Jose Luisekin mantentzen zituen harremanak. Bilkura amaitutakoan, Mitxelenak Salamanca aldera jo zuen berriz, hantxe baitzebilan, eta 1977an bere etxean afaltzeko gonbitea luzatu zigun Jose Luisi eta bioi. Ez zen errez ahaztekoa, ez horixe!*

Gasteiza?

– *Ez, Erreterian. Eta gau hura izan zen Mitxelenaren berri izan genuen azkena, gainera. Politikaz hasi ginen hizketan, eta neure buruari eutsi nion, Jose Luisek bestelako ildo defendatu zuen bitartean. Eztabaida sutua izan zen oso, eta geroztik ez dut Mitxelena gehiago ikusi, ezta hari deitu ere.*

Beraz, bueltatu ondoren Jose Luis Deustuko EUTGen hasi zen lanean.

– *Bai, eta Bilbon ere. Toki bietan aritu zen. Eta 1982an Ameriketara joan ginen.*

82an joan zineten Ameriketara, eta handik itzulita, baserrian ginela, Jose Luisek bere doktoretza aurkeztu zuen.

– *Eta fonetikari buruzko ideiarik txikiena ez eduki arren, Altuna izan zuen tesi epaimahaiko kideetakotzat.*

Bartzelonako unibertsitateko tribunalean egon al zen Patxi Altuna?.

- *Halaxe da. Eta hantxe nengoen ni, “¡Muy bueno, estupendo!” eta honelako lelokeriak botatzen hasi zitzaizkionean, Altuna isilik geratu zen. Bixia izan zen, zeren bera baitzen euskaldun bakarra epaimahai hartan. Nolanahi ere, Altunari esker sartu zen Jose Luis EUTGen.*

Hor Altunari esker sartuko zen Txillardegi, baina gero ez zioten inoiz ere deitu Euskal Herriko Unibertsitateko Gasteizko Filologia Fakultetik non Mitxelena zen nagusietako bat. Eta Jose Luisen toki naturala Filologia zen...

- *Are gehiago, Jose Luisek antzematen zuen Gasteizen ez zegoela inolako laguntasunik berekiko. Berarentzat, Gasteiz bunker itxi bat zen.*

Eta Erreterriako gertaera horren ondoren, zuk dakizula, Jose Luisek izan al zuen harreman zehatzik Mitxelenarekin? Adibidez, tesia fonologiari buruz zen, eta Mitxelenak bazuen bere euskal fonetika ere.

- *Beharbada, abiapuntua edo iturria Mitxelenarengan izango zuen Jose Luisek; bere ikasketak, baina, Sorbonan egiten zituen eta, ondoren, Bartzelonako unibertsitateko Mascaró irakaslearekin arituko zen ere. Beraz, mota honetako harremanik ez zuen mantendu izan Mitxelenarekin.*

Ez fonetikan, ez fonologian, ez inongo ikerketan,...?

- *Gutunen bidezko harremanik bai, ez besterik. Hala uste dut zeren nik ez dakit ezer! Euskarari buruzko zertxobait, baina ezer berezirik. Aldiz, sekulakoa zor genion Altunari, hura izan baitzen lana aurkitu ziona Jose Luisi Bordeleko Unibertsitatean. Linguistika arloan zer edo zer egin behar zuela esaten zion Jose Luisi, eta Parisen zeuzkan lagunak medio Sorbonan sartzea ere lortu zuen. Hitz batez, zordun izan gara Altunarekiko, nahiz eta geroago gauzak (baita Euskaltzaindiaren barruan ere) nahaspilatuz joan ziren...*

Alta, 1977an Erreterian buruturiko bilera aurretik, *Elsa Scheelen* edota lehenagoko liburuengatik, Orixek eta bestelako intelektual garai-kideek ez zuten bat egin Jose Luisen lan literarioarekin eta denetarik (irainak barne) esatera iritsi ziren ere

- *Batik bat, ez zela eleberria egotzi zioten. Horra hor zergatik beteko zituen Jose Luisek hainbeste urte literaturari ekin gabe. Zertarako idatzi ezer, idazle txartzat hartzen bazuten?*

Horretan, baina, Mitxelenak haren alde jarri zen?

- *Ez dakit. Horren berririk ez dut.*

Laburbilduz, hasieratik harreman eta are konplizitatea zena, adiskidantza bilakatu zen euskara batuaren inguruan mantendu zuten ibilbide bateratuari esker, eta hau guztia bertan behera gelditu zen erbestetik itzulitakoan...

- *Bai, eta kontu politikoak horren guztiaren atzean ez ote ziren egon susmoa daukat. Gainera, Jose Luisek miresmen izugarria erakutsi zuen beti Mitxelenarekiko, honek zioena hartu beharreko bide bihurtzen zen, begirune handia zuen berarekiko...*

Miresmen hori elkarrekikoa ba al zen, hots, simetrikoa?

- *Mitxelena berezia zen oso. Baina Hendaiako gau hartan zeharo ongi egon ginen, poz-pozik... Egia ere da Hendaiako hura behin bakarrik suertatu zela, eta beranduago Erreterian burutu ziren beste bi bilkuren osteko berririk ez dudala. Ez dakit zer gertatuko zen geroztik. Gainera, aurrerantzean Jose Luis zurekin egoten zen Unibertsitatean... Ez al zizun ezer aipatu Mitxelenari buruz?*

Garbi utzi zuen, behintzat, Gasteizen ez baldin bazen sartu nagusiki horregatik izan zela. Bai eta bere toki naturala ez zela Pedagogia, Filologia baizik, jakina! Alegia, horretan ere, nolabaiteko beste erbeste batean bazelakoan nagokio. Erbeste akademiko batean, halabehar. Gauzak honela, eta lehenengo harremanak hain onak izan zirela kontutan harturik, esan daitekeen gutxiena da Mitxelenak lagundu, ez ziola asko lagundu.

- *Amaieran ez, behintzat. Eta bere azkenetan pena handi bat gailendu zitzaion Jose Luisi: fonetika eta fonologia ezin bultzatu izana, hain zuzen. Ez zuen lortu horren inguruan nahiko oihartzun eta indarra behar zen moduan bultzatu ahal izateko. Garrantzi handiko gauza zelako sinestunik zegoen Jose Luis, eta hau guztia nabarmen agertzen da Lexo (1867/1952) bertsolariari eskaini zion koadernoan idatzitakoan, non azentuak berebiziko tokia hartzen duen. Egiatan, horretarako bizi nahi zuen Jose Luisek baina erabat isolaturik geratu zen zeregin honetan.*

Egia da sumatzen dela tesia euskaraz egiten saiatu arren, beharrak Bartzelonara jo eta erdaraz aurkeztera eraman zuela Jose Luis. Pentsatzekoa da ikerketa lana erdaraz burutzea eta tesia erdaraz ere aurkeztea Gasteizen eta nolabait Mitxelenaren aldetik babesik aurkitu ez izatean datzala.

- *Beharbada ez zen saiatu ere egin. Agian alferrikako lana izango zela pentsatu zuen.*

Donostian 2015eko martxoan izandako elkarrizketa honetan gertuko lekukotasunak maisuaren eta ikaslearen arteko izandako harremanen beste alde bat erakusten zaigu, hasierako iritzien batasuna eta, 1977tik aurrera batik bat, elkarren urruntzea.

9. - Hiztegitza eta beste:

Koldo Mitxelenak eskola sortu zuen, Axularrek Sarako eskolari ize-na eman zion hein berean. “Euskararen Hiztegia”, adibidez, ildo horren emaitza da nahiz eta, Ibon Sarasolak dioenez, «Zuzentasunaren irizpideak ez du balio inongo hizkuntzatan, erabilerak baizik»; baina, Ibonen aburuz betiere (naiz.eus, 2015-04-13), “Erabilerari men egin behar diogula diodanetan, ondo idazten dutenen erabilerari esan nahi dut, erabilerara ponderatuaz ari naiz, orain dela bi aste idazten hasi den euskaldun berriak eta idazle on batek ez baitute pisu bera”. Eta, “**gaurko akademiek ez dutela pontifikatzen esan arren, Euskaltzaindiak euskara batua egin zuen eta oso ondo egin zuen, Villasanten eta Mitxelena tandemari esker**” (Txillardegiren eta Baionako Euskal Idazkaritza ahaztuta dago, bidenabar).

Sarasolak datuak informatikoki tratatzen erakutsi zion Mitxelenari eta ia hogeitatu urte egin zituzten lanean elkarrekin. Mitxelena zendu zenean, 1987an, haren proiektuaren gidaritzari ekin zion eta handik hona Euskaltzaindiaren “Orotariko Hiztegia” baita “Euskaltzaindiaren Hiztegia” ere, zuzentzen aritu da Gramatika Batzordekoekiko elkartasunez kargua berriki utzi bazuen ere. “Euskaltzaindiko gaurko zuzendaritzaren kontra nengoelako ere bai”, dioenez (Ibidem).

Hauze izan daiteke, dena den, balizko eskola mitxelenatar horren emaitza. Baina, zein izango zen, horren aurrean Txillardegiren jarrera?

Sarasola Mitxelenarekin bezala, Txillardegirekin buruz buru lanean ibili zen Gotzon Aurrekoetxeak honela deritzo horri:

“Joera euskañol berbera nagusitzen ari da beste hamaika xehetasunetan: Zergatik **boluntario** (Euskaltzaindia 2000: 527), **bolondres-en** kontra? Zergatik **konpromiso** (ibid: 633), **konpromezu** baztertuz? (Gotzon Aurrekoetxea. Txillardegiren eta Euskara Batua. Hegats 49. 137/145.or. 2013).

Mitxelenaren garaia pasa zen; baita, dagoeneko, Txillardegirena ere. Biak sekulako intelektual jakintsuak izan arren, ez du ematen ez

erakundeen artean ez eta gizarte mailan ere trataera parekatua izan dutenik. Aitzitik, bion lanak behar bezala balioztatzeko oraindik denbora gehiago behar bada, begi bistakoa da Txillardegirenak gizarte onarpen handiago behar duela.

Mitxelena zuzenean ezagutu ez zutenek ere badakite zein izan den hark euskarari emandako bultzadaren tamaina eta, bere idazlanak irakurtzerakoan ere, daukaten maila zientifikoa handia ezin da ukatu, mi-
retsi bazik.

Txillardegi, ordea, aipatu maila zientifikoarekin batera, gizarte ekintzailea ere izan zen. Hori zela eta erabili zuen Hizkuntzalaritza bezain beste Soziolinguistika euskararen premiei kasu egiteko eta horretan biziberritzeko bideak proposatzeko.

Txillardegi izugarritzko intelektuala eta idazlea izateaz gain, bere ezaguera eta kemena euskaldunon hobe beharrez jarri zuen beti lore akademikoen gainetik.

Horrela, Txillardegik entzuteko gaitasun eta eragiteko ahalmen handiak zituela esan beharra dago. Mitxelena/Axular autoritateari kasu egin ohi zion Txillardegi/Materra ikasleak, dudarik gabe, baina ez horri bakarrik edonori baizik: “*Pentsa nik ezagutu nuenean ni neu soldadorea nintzen eta nire iritzia ere kontuan hartzen zuen (niretzako orduan eta orain ere harrigarria!*” dio, horretaz galdetuta, Iñaki Gamindek, EHUko irakasleak.

Mitxelenak euskararen ikerketa historikoak egiteko oinarriak jarri zituen eta, gaur egun, haren jarraitzaileak (Lakarrak, Gorrotxategik eta abarrek) horretan segitzen dute...

Txillardegiren ikerketa lana politikoagoa izan da, etorkizunari begirako egitasmo osatuak gauzatzen saiatu zen, nahiz eta, edo horregatik beharbada, baztertua eta ahaztua izan den.

Egun euskara batua eta estandarra bi gauza ezberdin direla azaldu beharra dago. Euskara batua Euskaltzaindiaren arauen arabera egiten dena litzateke, «estandarra da hiztunok hartakotzat daukaguna, hedabideetan, irakasleen artean... hartzen den eredu bat». (GARA. “AHOSKERA LANDU, EREDUAK GARATU ETA EUSKARAZ KONTENT BIZITZEKO” 2015/02/26)

Eredu horri kasu egin behar zaio bereziki. Estandarra, bada, hiztunen ikuspuntutik ikertzen den euskara mota da, Txillardegik, arauetara-

ko bere ekarpena egin ondoren, bereziki, aztertu nahi izan zuena. Horretaz, ordea, Euskaltzaindiak ez du asko erabaki. Eskasak dira hizkuntzaren alde fonikoei buruz dauden orientabideak nahiz arauak eta, zer esanik ez, azentuaz daudenak. Ondorioz, eredurik ez dagoenez, euskal prosodia aniztasun handiaz erabili ohi da eta ezin esan euskara normalizaziorantz doanik. Akademiaren aurrean hori erakustea izan zen Txillardegiren dohainik garrantzitsuenetako bat.

Zer esango zuen Txillardegik?

Mitxelenak badakigu, Euskaltzaindiak esan duena. Zertaz ari gara? Adibide bati buruz, Gipuzkoako Etxegarate bortuaz, alegia. Euskaltzaindiak dio *Etxegarate* dela izena izkiriartzeko idazketa zuzena (zuzentzai-leak, aldiz, idazterakoan, gorritz markatu dit).

Akademiak dio 1208an *Eiçagaratea* moduan agertzen dela orduko dokumentazioan eta Etxegarate, berriz, XIX. mendeko deitura dela soilik eta, hortik, erabili ohi zen “ch” “tx” bihurtu zutela baina, berez, jatorrizko izenaren erroa ez dela etxea, eitza (ehiza) edota aitza (haitza) eta, ondorioz, *Etxegarate* behar duela, bada.

Baina, aldiz, baten batek kontuan hartu al du nola ahoskatzen duten toki izen hori egun inguruko bizilagunek? Euskaltzaindiaren aburuz, nonbait, aurreko gizaldietan *Etxeaate* zioten...eta handik gaurko deitura. Hau al da Mitxelenaren bidea? Eta Txillardegirena?

10.-Materrak badu anitz errateko.

Mitxelenak eta Txillardegik gaur egungo arazoan aurrean zer egingo luketen ezin izango dugu inoiz jakin, baina biok batera zer egin zuten badakigu: euskara batuaren sorrera ahalbidetzea.

Hortik aurrera, eta 1977tik aurrera bederen, bakoitzak bere bideari ekin zion.

Mitxelena autoritate handia izan zen euskal letretan, baita autoritarioa ere bere iritziak defendatzearen . Txillardegi, berriz, ikasle kezkatua izan zen, beti ikasten segitu nahi izan zuena eta bere ikerketak ere jarrera horretatik bideratzen saiatu zen. Entzun eta aditu. Azaldu eta argudiatu. Apal bezain eragile.

Joanes Uharteko doniandarrak, bere *Zientzietako Argimenen Azterketan*, motako ezberdinetako adimenak bereizi zituen baina, funtsean, bitan banatzeko: ardiak eta ahuntzenak.

Lehenaren adimenak (ardiarena, alegia, euskara batua euskalki bihurtu duten gipuzkoarren logoa) ohiko bideei ateratzen die etekin intelektuala baina bigarrenak (dialektologia eta soziolinguistika nahastuko ez duen ahuntza) inoiz inork jorratu izan ez dituen bideetatik joaten ikasten du (Fito Rodriguez, UZTARO 46, 3/10 orr. *Joanes Uharte Donibanekoaren Zientzietako Argimenen Azterketan* ikasleria ikertzeko eskaintako bide berriak. 2003.) Ene ustez Txillardegi ahuntza izan da eta Mitxelena, ardia.

*Nerau bederen egia honen lekuko ona naiz. Zeren hiru lagun sartu ginen elkarrekin latin ikastera, eta bata hura txit errazki ikasi zuen, eta gainerakoek ez zuten inoiz perpaus dotore bat osatzerik ukan. Baina hirurak dialektikara iraganik, gramatika ezin ikas zezaketenetako bat arte horietan goi mailako arrano gertatu zen, eta beste biek ez zuten ikastaro osoan hitzik ere erran. Eta hirurok astrologia entzuterako etorririk, kontsideratzekoa izan zen ez latin ez dialektika ikasterik ez zuenak handik egun gutxitara irakasten zigun maisuak berak baino gehiago jakin zuela, gainerakooi hura buruan inoiz ezin sartu zitzaigun artean. Eta harrez gero, espantuz, hartaz gogoeta egiten eta filosofatzen hasi nintzen, eta neure kontutik aurkitu nuen zientzia bakoitzak bere argimene berezi eta bedera eskatzen zuela, eta hark, behin handik ateraz gero, ez zuela deus balio gainerako letretarako (Joanes Uharte Donibanekoa, *Zientzietarako Argimenen Azterketa* (Xabier Kintanaren itzulpena, 1996: 67) Klasikoak, Bilbo.*

Mitxelenak matematikak maite zituen eta damu zen gaztetan behar bezala ikasi ez izana. Txillardegiren ekarpen ezezagunena Soziolinguistika matematikoa izan zen. Hala UEUri nola BAT aldizkariari esker bere ikerketak zabaltzea lortu zuen, nahiz eta, bere beste hainbat lanen modura, orain arte ez zaion meritu handirik aitortu ere egin.

Axular eta Materra. Duela gutxi hitz egin zen Baionan bikote horri buruz (Nora Arbelbide, BERRIA. *Doctrina Christiana* liburua komentatu zuen atzo Ikerren Isabelle Miquelestorenak 2015-04-18)

Horri buruz mintzatzerakoan, Beñat Oihartzabal, *Iker* guneko ikerketa zuzendariak zioenez “Maiz gertatzen den bezala, argitasun baino gehiago problemak sortzen dira”

Esteve Materrak 1617an Bordelen argitaratutako *Doctrina Christiana* liburaren eta 1623koren artean alde handia dagoela argi dago. Orain erka-keta egin daiteke. Eta egin da dagoeneko.

Dakigunez, Materra euskaldun bihurtu zen, eta euskara Saran ikasi zuela uste da, hamabi hilabetetan. Hipotesiak dio Axularren itzalpean ikasi zuela, 1617koaren gramatika orain ikertuko dute, Axularrekiko hizkuntza harremanik ba ote dagoen argitzeko. Harrigarria dena da Kontrarreformaren sasoi haietan sorginen aurkako ehiza zabaldu zela baina, liburuan agertzen denez, Materrak ez zuen sorginetan sinesten ez eta, dirudienez, bekatueta ere. Hori guztia, hurrei zuzendutako liburua batean eta Kontrarreformako garai sutueta, zeinetan Lapurdi higanauten eta giristinoen arteko borroka tokia baitzen.

Alegia, nahiz eta Axularrekiko harremana ikertzeke dagoen (Txillardegirena Mitxelenaekin bezain beste) ematen du Materrak bere bi-deari ekin ziola azalean eta mamian, hizkuntzaz eta hezkuntzaz aritzera-koan, beraz.

Arestian esan bezala, oraindik gehiago ikertzeke dagoen Txillardegi eta Mitxelena edota Mitxelena eta Txillardegi bikotea zela-eta, gauza pare bat geratzen dira argituak bakarrik: biak, sekulako intelektualak izanik, euskal kulturaren ardatz bihurtutako euskara batuaren sorreraren batera aritu zirela eta, halere, bion gizarte errekonozimendua zeharo asimetrikoa dela egun. Horrela, Mitxelena onartua bezain aitortua den bitartean, Txillardegi aldarrikatzeko dugu oraindik.

Ezin dugu hemen fikzio handirik egin baina, 1986tik aurrera, Mitxelena EAJ utzi eta EAn sartu zenez, egun, Carlos Garaikoetxearekin batera, EH Bildun Txillardegirekin bat eginik egon zitekeela pentsa daiteke gauzak gehiegi bortxatu gabe. Eta, bada, bion haustura, nonbait, 1977an izandako desadostasuna politikoa izan zela kontutan hartuz, garai honetan bien arteko erlazioa berreraikia ere egon zitekeela iradoki genezake...

Baina, beharbada, aukera hura gehiegi litzateke eta, honezkeru, luzera joan garenez hasieran genekiena errepikatuz, horrela segitzea ez du merezi. Berriru Joanes doniandarrari hitzak lap(b)urtuz:

Zeren gorputza egun bakarrean anitz jan eta edanez mantentzen ez den bezala, baizik eta urdailean egosi eta eraldatzen denetik, era berean, denbora laburrean anitz irakurketarekin ez da gure entelegua gi-

zentzen, baizik eta pixkanaka konprenituz eta hausnartuz doanarekin (Joanes Uharte Donibanekoa, *Zientzietarako Argimenen Azterketa* (Xabier Kintanaren itzulpena, 1996: 67) Klasikoak, Bilbo. *op. cit.* 71).

Ibaetan 2015-05-21

Eskerrak: Jone Forcadari, Joseba Alvarez, Pilartxo Etxeberriari,
Iñaki Mozos, Iñaki Gaminderi, Joxe Campori
eta Maider Urbietari.